

В. В. ІСАЄВА

*Валерія Володимирівна Ісаєва, здобувач
Інституту держави і права ім. В. М. Корецького
НАН України*

ФУНКЦІЇ ПРАВА: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

Роль права у житті суспільства відображається в його функціях. Функція права – це основні напрями вилування права на суспільні відносини, що відображають його сутність і соціальне призначення у суспільстві, а також способи організації суспільних відносин. Цією проблемою займалися такі вчені, як: С. С. Олексієв, Л. Дюгі, М. Коркунов, Л. С. Мамут, В. О. Мушинський, Л. Петражицький, Т. Н. Радко, В. Г. Смирнов, В. А. Толстик, І. Е. Фарбер та ін.

З регулятивними можливостями права пов'язані його функції. Під функцією права слід розуміти головні напрями його впливу на суспільні відносини. Ці напрями обумовлені соціальним призначенням права. Вплив права здійснюється через свідому належну або можливу поведінку людей.

Функції права безпосередньо спрямовані на виконання завдань, що стоять перед суспільством. Мета цієї статті проаналізувати «функціональне» навантаження права в умовах сучасного правового розвитку.

Характеристику права доповнює перелік його функцій і внутрішня система побудови.

Щодо власне юридичних функцій права, то вони поділяються на регулятивну і охоронну.

Регулятивна функція спрямована на закріплення суспільних відносин або забезпечення їх розвитку. У здійсненні регулятивної функції особливого значення набуває конституційне закріплення форм власності і основних політичних інститутів, що існують у суспільстві. Суспільні відносини, таким чином, вводяться правом у певні рамки. Функція правового регулювання може бути спрямована на впорядкування і розвиток суспільних відносин, на визначення конкретних напрямів поведінки людей, реалізацію ними своїх прав і обов'язків (наприклад, регулювання договірних відносин). Регулятивна функція права здійснюється на основі правових велінь і дозволів. Регулювання при цьому може бути загальним, коли регулюється поведінка широкого кола невизначених суб'єктів (наприклад, правило про необхідність здійснення реєстрації нових політичних партій або встановлення розміру податку) або індивідуальним – коли регулюється поведінка конкретної особи чи вузького кола осіб (наприклад, через рішення, що виносяться судом у конкретній справі), тобто через акти застосування права.

Завданням охоронної функції права є здійснення впливу на суспільні відносини шляхом поступового витискування тих явищ, які є небажаними для суспільства. Ця функція здійснюється заради охорони особистості і суспільної безпеки з допомогою встановлення заборон та негативних наслідків порушень, шляхів виконання прийнятих щодо правопорушників рішень і т. ін. Слід звернути увагу на дещо умовний характер поділу функцій права на регулятивну і правоохоронну. Обидві функції є проявом однієї властивості права – бути регулятором суспільних відносин, бо і при здійсненні охоронної функції суспільні відносини теж регулюються. В обох випадках йдеться про перетворення нормативності права на урегульованість суспільних відносин. Різними лишаються тільки завдання, які виконуються при здійсненні регулятивної і правоохоронної функцій.

Соціальні функції – це специфічний ракурс права, де регулятивна і охоронна функції «поєднуються» у відокремленій якісно однорідній сфері соціальних відносин, економіці, політиці, ідеології¹.

Суспільство як складне й навіть надскладне ціле підрозділяється на певні сфери громадських відносин. Тому, слід розрізняти економічні, політичні, культурні, екологічні та інші функції права.

Розглянемо деякі з них.

Економічна функція права полягає в його позитивному впливі на економіку, на інтереси і потреби людей як дійових осіб процесу виробництва. Вона має складну внутрішню структуру і складається з роду взаємопов'язаних елементів розподільчої, забезпечувальної і виробничої підфункцій, впливає на відносини методом встановлення міри праці та міри споживання, а також диференціації роботи за рівнем її складності, у тому числі, визначення якісних і кількісних показників роботи, а також стимулювання матеріальним способом високопродуктивної роботи. При регулюванні трудової діяльності громадян, право активно впливає на виробництво і завдяки цьому здійснює виробничу, економічну функцію. Власне, за допомогою трудових відносин виконуються виробничі програми, а також створюється і збільшується народне багатство, включаючи фонди матеріального забезпечення працюючих. Економічна функція безпосередньо впливає і на соціальні чинники розвитку суспільства. До соціальної сфери суспільного життя відносять в основному відносини, що стосуються становища людей у суспільстві.

Політична функція права полягає в тому, що вона спрямована на формування політичних переконань і орієнтацій у суспільстві, на становлення високої політико-правової культури, без якої не існує ні цивілізованого суспільства, ні правової держави. Вона також обґрунтовує політико-юридичні акції держави, у тому

числі у зв'язках з іншими країнами, дає тлумачення таких понять, як «суверенітет народу», «поділ влади», «державна влада», «самоврядування», «ідеологічна і політична багатоманітність».

Крім названих, право виконує також виховну, ідеологічну, компенсаційну, обмежувальну, поновлюючу й інформаційну, а також екологічну функції.

Виховна функція полягає у впливі права на волю, свідомість людей, вихованні в них поважного ставлення до права.

Ідеологічна функція покликана впроваджувати в життя суспільства ідеї гуманізму, пріоритету прав і свобод людини, ідеї демократизму.

Інформаційна функція дозволяє інформувати людей про вимоги, що ставляться державою, повідомляти про те, які вчинки і дії визнаються суспільно корисними, а які, навпаки, суперечать інтересам суспільства.

Здатність права бути регулятором суспільних відносин – головна його корисна властивість. Саме через наявність цієї властивості право має величезну інструментальну цінність – воно є необхідним і корисним для суспільства феноменом, важливою складовою нормативної основи його життя.

Але запропонована характеристика функцій права, природно, не вичерпує всього різноманіття цієї складної і важливої проблеми. Треба до того ж мати на увазі, що посилення ролі права в регулюванні суспільних відносин, особливо в захисті особистості, стабілізації суспільства, створення нормальних умов життєдіяльності зумовлять і подальшу розробку проблеми функцій права.

Соціальне призначення права розкривається в його функціях. Тобто в основних напрямках його впливу на суспільні відносини, а також у визначенні його активної й багатогранної ролі в громадянському суспільстві.

Як зазначалося вище, у реальному житті право виконує завдання двоїстого характеру: з одного боку, воно виступає інструментом політичного панування, а з іншого – інструментом загально-соціального регулювання, засобом установаження порядку в суспільстві.

Отже, головне призначення права – забезпечення порядку в суспільстві з урахуванням інтересів різних прошарків і груп суспільства шляхом досягнення згоди і компромісу².

Кожна людина прагне, щоби суспільство, в якому вона живе, керувалося принципом справедливості – рівної для всіх. Цей принцип утілюється, насамперед, у праві.

Найвища мета справедливості – суспільство, де поважаються й захищаються свобода й рівність людей.

Права і свободи людини і їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність.

Отже, виходячи із сказаного вище, можна зробити наступні висновки.

1. Під функцією права розуміють або соціальне призначення права, або напрями правового впливу на суспільні відносини, або і те й інше разом узяті.

2. Соціальне призначення права формується, складається з потреб суспільного розвитку. Відповідно до потреб, соціальними потребами суспільства створюються закони, спрямовані на закріплення певних відносин, їх регулювання або охорону. Соціальне призначення права полягає у врегулюванні, впорядкуванні суспільних відносин, наданні їм належної стабільності, створенні необхідних умов: для реалізації прав громадян і нормального існування громадянського суспільства в цілому.

3. Правове вплив – це категорія, що характеризує шляхи, форми, способи впливу права на суспільні відносини. Це реалізація правових принципів, установлень, заборон, приписів і норм у суспільному житті, діяльності держави, її органів, громадських об'єднань та громадян³.

4. Напрямок впливу – найбільш істотний компонент функції права, воно є свого роду відповіддю права на потреби суспільного розвитку, результатом законодавчої політики, яка концентрує ці потреби і трансформує їх у позитивне право.

Таким чином, функція права – це прояв його іманентних, специфічних властивостей. У функції акумулюються такі властивості права, що впливають з її якісною самостійності як соціального феномена.

Функція права впливає з її сутності і визначається призначенням права в суспільстві. Функції – це «світіння» сутності права в суспільних відносинах. Водночас, будучи проявом іманентних властивостей сутності, функції не зводяться до них і не є простою їх «проекцією». Не можна механічно зв'язувати функції і сутність права. Як явище завжди містить момент незалежності від сутності, так і функція права має певну ступінь незалежності від його сутності.

Функція права – це такий напрям його впливу на суспільні відносини, потреба в здійсненні якого породжує необхідність існування права як соціального явища. У цьому сенсі можна сказати, що функція характеризує напрям необхідної дії права, тобто такого, без якого суспільство на даному етапі розвитку обійтися не може (регулювання, охорона, закріплення певного виду суспільних відносин)⁴.

Функція виражає найбільш істотні, головні риси права і спрямована на здійснення корінних завдань, що стоять перед правом на даному етапі його розвитку.

Функція права уявляє, як правило, напрям його активної дії, впорядковуючого певний вид суспільних відносин. Тому одним із найважливіших ознак функції права є її динамізм.

Сталість як невід'ємну ознаку функції характеризує стабільність, безперервність, тривалість її дії. Про постійний характер функції права можна говорити в тому сенсі, що вона постійно властива праву. Але це не означає, що незмінним залишається механізм і форми її здійснення, які змінюються і розвиваються відповідно до потреб практики.

Однією з найважливіших властивостей права є його здатність виступати в ролі регулятора суспільних відносин. Саме в цьому полягає соціальне призначення права. Правове регулювання відбувається в результаті впливу норм права на свідомість людей, а через неї – на їх поведінку. Її одноманітність і повторюваність, відповідність вимогам права становить зміст правового регулювання. Вплив права на суспільні відносини може відбуватися за кількома напрямками.

Із регулятивними можливостями права пов'язані його функції. Під функцією права слід розуміти головні напрями його впливу на суспільні відносини. Ці напрями зумовлені соціальним призначенням права. Щодо власне юридичних функцій права, то вони поділяються на регулятивну і охоронну. Регулятивна функція спрямована на закріплення суспільних відносин або забезпечення їх розвитку. У здійсненні регулятивної функції особливого значення набуває конституційне закріплення форм власності і основних політичних інститутів, що існують у суспільстві.

Завданням охоронної функції права є здійснення впливу на суспільні відносини шляхом поступового витискування тих явищ, які є небажаними для суспільства. Ця функція здійснюється заради охорони особистості і суспільної безпеки з допомогою встановлення заборон та негативних наслідків порушень, шляхів виконання прийнятих щодо правопорушників рішень і т. ін.

Здатність права бути регулятором суспільних відносин – головна його корисна властивість. Саме через наявність цієї властивості право має величезну інструментальну цінність – воно є необхідним і корисним для суспільства феноменом, важливою складовою нормативної основи його життя⁵.

Практичне значення положень, викладених у даній темі, полягає насамперед у тому, що вони впливають на формування вихідних, світоглядних засад будь-якої діяльності суб'єктів у сфері відносин, урегульованих об'єктивним юридичним правом. Такі засади визначають загальний підхід, кут зору в кожному випадку встановлення, тлумачення, застосування та реалізації норм цього права. Вони «спрацьовують» навіть тоді, коли це раціонально не усвідомлюється, коли на них не посилаються в юридичній діяльності, в юридичних актах.

Так чи інакше, знання зазначених положень сприятиме забезпеченню гуманності, справедливості, прогресивності правового регулювання.

¹ Теорія держави і права. Академічний курс: Підручник / За ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 688 с.

² Котюк В. О. Загальна теорія держави і права: Навчальний посібник. – К.: Атіка, 2005. – 592 с.

³ Андрусак Т. Теорія держави і права. – Львів: Фонд «Право для України», 1997. – 198 с.

⁴ Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави. Навчальний посібник / П. М. Рабінович. – Вид. 5-те, зі змінами. К.: Атіка, 2001. – 176 с.

⁵ Скакун О. Ф. Теорія держави і права: Підручник / Пер. з рос. / О. Ф. Скакун. – Х.: Консул, 2001. – 656 с.

Резюме

Ісаєва В. В. Функції права: теоретико-правовий аналіз.

Проблема функцій права порівняно нова в правовій науці. Вперше поняття «функції права» було використано в XIX столітті німецьким правознавцем Р. Ієрінгом. Вітчизняна юридична наука неодноразово зверталася до питання про функції права, тому розгляд категорії «функції права» має значення у вивченні сутності права.

Стаття присвячена одному з найскладніших питань теорії права – класифікації його функцій. Сучасне право має виконувати функції одного з найефективніших засобів у справі здійснення державою влади в інтересах народу. Поняття «функції права» найбільш повно розроблено в загальнотеоретичній та галузевих правових науках. Функції характеризують призначення права для суспільних відносин, але їх суть і методологічна цінність полягають у тому, що являють собою правовий вплив на суспільні відносини в певних напрямках.

Основна мета даної роботи – розгляд загальних і спеціальних функцій права, розкриття сучасних поглядів на функції права, їх зміст та поняття, виділення з них тих, які найбільшою мірою забезпечують принципи соціальної відповідальності держави. Для досягнення даних цілей були вирішені наступні завдання: розглянута теорія поняття функцій права, визначено взаємозв'язок функціональних характеристик права і функцій права, дана правова характеристика функцій права, встановлена і охарактеризована класифікація функцій права, розкрито поширення впливу права на різні ділянки соціальної дійсності. Проаналізована найважливіша з властивостей права – соціальне призначення.

Ключові слова: функції держави, функції права, соціальна функція права.

Резюме

Исаева В.В. Функции права: теоретико-правовой анализ.

Проблема функций права сравнительно новая в правовой науке. Впервые понятие «функции права» было использовано в XIX веке германским правоведом Р. Иерингом. Отечественная юридическая наука неоднократно обращалась к вопросу о функциях права, т.к. рассмотрение категории «функции права» имеет значение в изучении сущности права.

Статья посвящена одному из сложных вопросов теории права – классификации его функций. Современное право должно выполнять функции одного из самых эффективных средств в деле осуществления государством власти в интересах народа. Понятие «функции права» наиболее полно разработано в общетеоретической и отраслевых правовых науках. Функции характеризуют назначение права для общественных отношений, но их суть и методологическая ценность состоят в том, что представляют собой правовое воздействие на общественные отношения в определенных направлениях.

Основная цель данной работы – рассмотрение общих и специальных функций права, раскрытие современных взглядов на функции права, их содержание и понятие, выделение из них тех, которые в большей степени обеспечивают принципы соци-

альной ответственности государства. Для достижения данных целей были решены следующие задания: рассмотрена теория понятия функций права, определена взаимосвязь функциональных характеристик права и функций права, дана правовая характеристика функций права, установлена и охарактеризована классификация функций права, раскрыто распространение влияния права на различные участки социальной действительности. Проанализировано наиболее важное свойство права – социальное назначение.

Ключевые слова: функции государства, функции права, социальная функция права.

Summary

Isayeva V. Functions of Law: Theoretical and Legal Analysis.

The problem of the function of the law in the law science is comparatively new. For the first time, the concept of function of the law was used in the XIX Century by German lawyer R. Iering. Domestic jurisprudence turned to the question of function of the law many times, because analysis of the function of the law is important for learning the essence of the law.

The article is devoted to one of the difficult problems in the theory of law – the classification of its functions. Modern law should serve as one of the most effective tools in the implementation of state power in the interests of the people. The notion of «function of law» most fully developed in the general theoretical and industrial jurisprudence. Functions characterize the assignment rights for public relations, but they are and methodological value lies in what constitutes a legal effect on social relations in certain directions.

The main objective of this work is the consideration of the general and specific functions of law, the overview of contemporary views on the functions of law, their content and concept, the differentiation of those, providing to the greatest degree the principles of social responsibility of the state. To achieve these goals the following tasks were put forward and accomplished: to consider the theory of the concept of functions of law, to define the relationship of functional characteristics and functions of law, to give legal description of the functions of law, to classify the functions of law, to reveal the spread of influence of law on different areas of social reality. The essential attribute of law has been analyzed – i.e., social purpose.

Key words: public functions, functions of law, social function of law.

Отримано 25.01.2013

УДК 340.12

О. С. КАБАНЕЦЬ

*Олександр Сергійович Кабанець, аспірант
Інституту держави і права ім. В. М. Корецького
НАН України*

ПРИНЦИП ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА ЯК ЦІННІСНА СКЛАДОВА ДЕМОКРАТІЇ

Досвід розвинутих держав свідчить, що стабільність демократії залежить від дотримання суспільством та державою демократичних цінностей. Р. Інглхарт зазначає, що еволюція і виживання масової демократії передбачає наявність серед широкої громадськості деяких звичок і орієнтацій що її підтримують, зокрема, це: міжособиста довіра, підтримка демократичних інститутів, визнання індивідуальних прав і свобод, почуття індивідуальної «ефективності» тощо¹. Тобто, йдеться про розповсюдження і вкорінення цінностей, які асоціюються з громадянською культурою, загальну характеристику якої сформулювали Г. Алмонд та С. Верба. Дослідники формують поняття «громадянської культури» як найбільш сприятливої для встановлення і функціонування демократичних інститутів. Громадянська культура характеризується високим рівнем взаємної довіри громадян та їх схильністю до компромісів і терпимості щодо людей з іншими інтересами й поглядами.

Г. Алмонд та С. Верба виділяють три основних типи політичних культур: патріархальну, для якої є характерним обмеження політичної участі людей їх безпосередніми, повсякденними життєвими інтересами, неусвідомленість наслідків своєї участі в політиці, своєї політичної ролі; підданську, за якої громадянин відчуває і поводить себе як виконавець наказів лідерів (хоча й може розуміти мету і призначення політики) і активістську, носії якої сприймають себе активними співучасниками державного процесу, чітко усвідомлюють свої цілі та шляхи їх реалізації².

Демократія може вкоренитися лише на ґрунті громадянської державної культури, що поєднує якості активістської і підданської культур. Така її подвійність відображає, з одного боку, необхідну для демократії активну участь громадян, а з іншого, – підпорядкування закону, рішенням більшості.

На значенні громадянської культури як важливого чинника демократизації акцентують свою увагу В. Меркель та А. Круасан. У своїх дослідженнях науковці дійшли висновку, що в тих державах, де домінуючими є інші (відмінні від громадянської) типи політичної культури, процеси демократизації є дуже тривалими і призводять до появи «дефектних» демократій, які інституційно відповідають демократичним вимогам, але сутність державно-владних відносин все ще залишається значною мірою авторитарною, що спотворює демократію в цих країнах.